

lossen geweest. Ook bij de foto op bladzijde 90 wordt alleen summier vermeld dat een rijksrechercheur op de bok van de koets met de koningin zit, zonder dat aangegeven wordt bij welke gelegenheid dit is geweest. Dit laatste blijkt ook niet uit een verantwoording van de illustraties, want die ontbreekt.

De kaders zijn zeer verschillend van inhoud. Zo staat het verhaal van de moord in Giessen-Nieuwkerk in 1923 met de blunderende rijksrechercheur De Jong (62-64), naast een verhaal over de activiteiten van de — als wij zijn eigen verslag daarover mogen geloven — kennelijk altijd buitengewoon succesvolle rijksrechercheur Wooning in de jaren 1918-1938 (65-67). Af en toe stelt wat in zo'n kader gepresenteerd wordt de lezer misschien teleur. In kader 12 (148-150) bijvoorbeeld wordt verteld, hoe de rijksrecherche zonder succes bezig is geweest met het ophelderen van een schietincident, waarbij een waarschuwingsschot van een agent een verdachte heeft geraakt (data en namen worden overigens niet gegeven). De beschrijving eindigt met de wat laconieke opmerking: 'De volledige toedracht blijft daarmee onbekend en onverklaard', wat voor de lezer toch op zijn minst onbevredigend is. Het kan best zijn, dat dit 'uit het leven gegrepen' is, maar het is de vraag of het het vertrouwen van de burger in de rijksrecherche versterkt. Was er geen beter voorbeeld te bedenken?

Zoals uit het inleidende hoofdstuk blijkt, is het boek in vrij korte tijd — de auteurs werden in 1996 aangezocht en het boek moest op 24 maart 1997 gereed zijn (14) — tot stand gekomen. Het draagt daar ook hier en daar de sporen van in de vorm van een aantal kleine vergissingen. Zo spoort de opmerking, dat sedert september 1940 (!) de procureurs-generaal van Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden lid van de NSB zijn (70), niet met de mededeling, dat de Leeuwarder procureur-generaal Reilingh, van wie met nadruk gezegd wordt, dat aan zijn goede instelling niet getwijfeld behoeft te worden, pas in de herfst van 1941 ontslag nam (72). Daarnaast hebben de auteurs zich — zo lijkt het althans — niet altijd gerealiseerd, dat het boek ook later nog gelezen zal worden. Het was daarom handig geweest een lijstje met verklaring van een aantal termen en begrippen toe te voegen, die nu misschien nog vers in het geheugen liggen, maar die over een aantal jaren zonder raadgeving van andere bronnen, zoals de dagbladen uit de jaren negentig van de twintigste eeuw, onbegrijpelijk zullen zijn. Al met al is het jammer, dat men dit eeuwfeest van de rijksrecherche niet wat eerder ontdekt heeft. Er was dan meer tijd geweest de interessante geschiedenis van dit bij het grote publiek toch mogelijk niet zo bekende onderdeel van het Nederlandse politieapparaat nader uit te diepen. Er ligt hier nog een groot terrein van onderzoek.

B. S. Hempenius-van Dijk

R. Beijert, *Van Tachtiger tot modernist. Het Gezellebeeld in de Nederlandse kritiek 1897-1940* (Dissertatie Groningen 1997; Groningen: Passage, 1997, 271 blz., f49,50, ISBN 90 5452 048 5).

Door de verjaardag van zijn overlijden staat de West-Vlaamse priester-dichter Guido Gezelle (1830-1899) weer volop in de belangstelling. Bovendien is hij — althans in Vlaanderen — opnieuw het voorwerp van debat geworden, van discussies tussen voor- en tegenstanders. De meningsverschillen berusten op verschillende en, volgens sommigen, 'verkeerde' Gezellebeelden. Een studie die de ontwikkeling en de specificiteit van bepaalde (Noord-Nederlandse) Gezellebeelden tot voorwerp neemt, is *Van Tachtiger tot modernist*, het proefschrift van Ruth Beijert. Zij onderzocht hierin de Gezellerferenties in de Nederlandse literaire kritiek van de periode 1897-1940. Het is haar evenwel niet als zodanig om 'de' kritiek te doen, als wel om die van de confessionele (protestantse en katholieke) tijdschriften. De studie past dan

ook, zo wordt in de inleiding uitdrukkelijk aangegeven, in het onderzoek naar de verzuiling in Nederland. Beijert kiest in dat verband voor de 'moderniserings-hypothese', die stelt dat de verzuiling het gevolg is 'van de pogingen van de verschillende minderheidsgroeperingen om een passend antwoord te vinden op de moderniseringsverschijnselen in de negentiende eeuw'. Toegepast op de literatuur en de literaire kritiek ('zeker geen gebied waar de verzuiling vroeg toesloeg') impliceert dit dat de confessionele tijdschriften aansluiting zochten bij de moderne opvattingen die door de neutrale literaire tijdschriften werden gepropageerd. De manier waarop dit verloopt, is kenmerkend voor de wijze waarop elke 'succesvolle literatuuropvatting' wordt verspreid. Dat gebeurt, zo stelt Beijert voorop, in drie stappen: eerst wordt de literatuuropvatting ontwikkeld binnen een avantgardebeweging; vervolgens ('na een aantal jaren') dringt zij door tot de auteurs en tijdschriften 'van het tweede garnituur'; tenslotte sijpelt zij door naar het onderwijs en wordt zij de algemene norm. Beijert wilde dit mechanisme bestuderen, met de faam van Gezelle als *case*. Daarvoor gaat zij op zoek naar de behandeling van en de referenties aan Gezelle in de leidinggevende neutrale tijdschriften, maar (vooral) in de teksten van de critici 'van het tweede garnituur' die in de confessionele literaire bladen publiceerden. Beijert vindt in de evolutie van het daarin aangetroffen Gezellebeeld drie fasen, die beantwoorden aan de globale ontwikkeling van de (Nederlandse) literatuur. Overeenkomstig de basishypothese worden de momenten van vernieuwingen dus niet geleverd door de verzuilde tijdschriften zelf, maar door de neutrale kritiek. Het gaat met name om de poëtica van de Tachtigers (in het bijzonder van Kloos), de gemeenschapsgerichte literatuuropvatting van Van Eeden en vooral Verwey, en tenslotte het 'moeilijk te benoemen conglomeraat van opvattingen van de jongeren uit het Interbellum'.

Deze uitgangspunten bepalen de eenvoudige structuur van het boek. In driemaal drie hoofdstukken worden de Gezellebeelden voorgesteld van respectievelijk de neutrale, de protestantse en de katholieke critici van elk van de periodes. Tweemaal gebeurt dit in de opgegeven volgorde, in het laatste geval volgt de bespreking van de neutrale tijdschriften na de protestantse en de katholieke. Dit is betekenisvol, en het geeft meteen aan dat de door Beijert vooropgestelde basishypothese door de studie maar gedeeltelijk worden bevestigd. Kloos werd inderdaad 'op afstand' en met vertraging door de protestantse en katholieke critici gevolgd; tijdens de tweede periode was de achterstand van de critici van het tweede garnituur al veel kleiner en sneller ingelopen; en met betrekking tot het Interbellum constateert de auteur dat het neutrale circuit zijn voorlopersrol zelfs helemaal kwijtraakt. Bovendien blijken Kloos en zijn Gezellebeeld een invloed uit te oefenen die zich niet tot de eerste periode beperkt. De ondertitel van het boek geeft 1897 als beginjaar aan, het jaar waarin *Rijmsnoer* verscheen, de bundel waarmee Gezelle voor het eerst ook in het Noorden bekend werd (en ook het jaar waarin in *De Gids* een eerste groot artikel, van de Vlaming Pol de Mont, aan Gezelle werd gewijd). Toch begint het verhaal van de Nederlandse Gezellekritiek eigenlijk pas goed in 1901, toen Kloos voor het eerst aandacht besteedde aan de Vlaamse dichter. Hij sprak in zeer positieve bewoordingen over Gezelle, zag in hem een mede-tegenstander van de traditionele regelgebonden poëzie van de dominee-dichters en recupereerde hem meteen als een Tachtiger (*avant la lettre*). Daarmee creëerde hij een Gezellebeeld dat krachtig is gebleken; de daaropvolgende kritiek kan in grote mate worden gelezen als een aansluiten bij of een reactie tegen dat beeld.

Met veel nauwkeurigheid beschrijft Beijert de nuances en de (niet altijd grote) verschillen tussen de diverse Gezellebeelden. Die hebben niet alleen betrekking op Kloos' inschatting van Gezelle als een auteur van poëzie 'die zoals dat hoorde echt en zuiver was, want regelrecht uit de ziel vloeiend', maar ook op zijn positie als Vlaming én (uiteraard) als katholiek priester. Deze laatste eigenschappen speelden over het algemeen in zijn nadeel. Kloos zag zijn grootheid juist in zijn 'onvlaamsheid' en in de manier waarop hij zijn geloof en zijn priesterschap invulde, namelijk als een 'Christen, die zonder 't zelf te weten, hoog-verheven boven de Kerk

stond'. Jonge protestantse critici waren enthousiast over de stijl van de Tachtigers, maar wezen natuurlijk wel hun goddeloosheid af. In Gezelle vonden ze de dichter die erin was geslaagd een nieuwe vorm aan een christelijke inhoud te koppelen. De protestantse tijdschriften minimaliseerden het feit dat hij katholiek was, de katholieke zetten dat juist in de verf. Zij voerden een emancipatiestrijd en voerden Gezelle (soms) op als een strijdbaar katholiek dichter. De faam die hij zowel bij neutrale moderneren als bij protestanten genoot, noopte hen ertoe hem naar voren te schuiven als een 'eigen' dichter, die het bewijs vormde dat katholieken cultureel meetelden (en hij verscheen te dien einde in het gezelschap van Vondel). De onderscheiden tussen de diverse Gezellebeelden worden door Beijert niet alleen in verband gebracht met de tegenstelling tussen katholieken en protestanten of tussen neutralen en confessionelen, maar meer in het algemeen met de discussies over (de mogelijkheid en de specificiteit van) 'christelijke kunst' en de debatten die daarover binnen de redacties zijn gevoerd. Op die manier worden de verschillende visies op de Vlaamse dichter de uitdrukking van tegenstellingen tussen de gematigde en behoudende, en de 'jonge' en meer radicale critici. Allen hadden ze 'hun' Gezelle. Pas later keerde Kloos' succesvolle recuperatie van Gezelle zich tegen hem: mét Kloos werd hij ouderwets en uiteindelijk oninteressant. Bij Verwey en de andere critici van de tweede periode nam de aandacht voor zijn werk en persoon sterk af, hoewel sommigen hem alsnog een plaats gaven binnen hun gemeenschapsgerichte en idealistische literatuuropvatting. In de derde periode verscheen wel eens een expressionistische Gezelle, hartstochtelijk, getormenteerd, visionair en tragisch (onder meer bij Dirk Coster, die Gezelle zowaar met Dostojevski in verband bracht), maar dit beeld is nooit algemeen geworden. Gezelles rol als 'prototypisch christelijk kunstenaar' was uitgespeeld, in de literaire discussies was hij geen ijkpunt meer. Dit alles leidde — ook in de christelijke tijdschriften — tot een diffuus Gezellebeeld: voor de jongeren was hij gewoon 'geen belangrijk auteur meer'.

Ondanks de systematische opbouw van het boek, of misschien juist daardoor, kost het de lezer enige moeite de aandacht bij het betoog te houden. De onderscheiden en evoluties worden sterk gethematiserd, tot besprekingen van opvattingen van een hele reeks afzonderlijke tijdschriften en critici, maar deze doorgedreven behandeling blijkt niet altijd even noodzakelijk of relevant te zijn. De voorgestelde opvattingen verschillen vaak maar weinig van elkaar, waardoor *Van Tachtiger tot modernist* nogal wat herhalingen bevat. Bovendien blijken de Gezellebeelden waar telkens afzonderlijke hoofdstukken en paragrafen aan worden gewijd, soms amper te bestaan. Beijert is in (vier protestantse en vijf katholieke) literaire tijdschriften van de eerste decennia van de twintigste eeuw op zoek gegaan naar alle artikelen over en verwijzingen naar Gezelle. Sommige van de onderzochte tijdschriften blijken evenwel maar weinig aandacht voor deze dichter te hebben gehad en bevatten terzake niet veel meer dan enkele terloopse vermeldingen van zijn naam. In het protestantse tijdschrift *Opgang* bijvoorbeeld wordt, zo lezen we, 'nog maar weinig naar Gezelle verwezen, welgeteld acht keer, gemiddeld dus zo ongeveer één keer per jaar' en bovendien zijn de referenties 'op één belangrijke uitzondering na, betrekkelijk weinigzeggend van aard'. Toch wijdt Beijert aan dit tijdschrift een volledig (weliswaar relatief kort) hoofdstuk. De hardnekkigheid waarmee ze ook op zeldzame en 'weinigzeggende' referenties ingaat, vormt meteen de kwaliteit van het boek. Deze doorgedreven analyse laat haar immers toe ook de *afwezigheid* van Gezelle in de Nederlandse kritiek (in confessionele tijdschriften) en dus bijvoorbeeld ook de afname van zijn belang te constateren. Bovendien biedt ze haar de mogelijkheid ook de lapidaire verwijzingen naar Gezelle te situeren en als betekenisvol te duiden. Hierin schuilen de aantrekkelijkheid en een belangrijke verdienste van deze studie. Toch blijft het de vraag of een uitgebreid artikel niet had volstaan voor de behandeling van het al met al toch beperkte onderwerp.

D. Verhoeven, e. a., ed., *Klederdracht en kleedgedrag. Het kostuum van Harer Majesteits onderdanen 1898-1998* (Nijmegen: Sun, 1998, 207 blz., f49,50, ISBN 90 6168 647 4).

Ter gelegenheid van de kroning van Wilhelmina in 1898 organiseerde het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling over nationale klederdrachten. Fries, Volendams of Schevenings, Zeeuws en Veluws stonden samen symbool voor het nationale bewustzijn; de volkscultuur kreeg een politieke betekenis. Sindsdien bestaat er een hechte band tussen klederdrachten en verjaardagen van de koninginnen. Maar het Volendams kostuum leent zich ook goed voor de reclame. Vrouw Antje of het Zeeuws meisje staan symbool voor typisch Hollandse producten: kaas, aardappelen en haring, of margarine. Die mengeling van nationalisme, commercialisering en toch ook het authentieke gebruik van klederdrachten vormt een soort rode draad door dit boek over klederdrachten en kleedgedrag.

Wat is klederdracht precies? In de bundel wordt aan dit begrip — overigens nergens als zodanig beschreven — een ruime uitleg gegeven. Allereerst de streek- of groepsgebonden klederdrachten of kledingwijzen. Soms gaat het echt om streekdrachten, andere keren ligt de betekenis meer bij het kostuum, zodat ook hippiekleding, reformkleding of Marokkaanse (deedgewoonten in Nederland deel uitmaken van dit boek. Zoals wel meer bij bundels, zeker in dit geval met wel liefst 23 bijdragen van wisselende kwaliteit en diepgang, vindt elk wat wils.

Een van de thema's van het boek vormt een paradox. Juist de sterk streek- en plaatsgebonden drachten verbeelden samen de eenheid van de Nederlandse natie en hebben vooral een nationale betekenis. Op Koninginnedag worden oude streekdrachten weer uit de kast gehaald om de vorstin in lokale dracht te ontvangen. Ad de Jong toont aan hoe de volkscultuur en klederdrachten als politiek middel werden gebruikt om het nationalisme te bevorderen in een maatschappij waar door socialistische bewegingen en sterke verzuiling de nationale eenheid werd bedreigd.

Rond het thema kostuum en folklore is nog een zevental artikelen vergaard. Ook hier zou men een paradox kunnen ontdekken. Immers zodra er pogingen worden ondernomen om de streekdrachten voor verdwijning te behoeden, blijken de kostuums min of meer te verstarren en verdwijnen modeverschijnselen. Alles werd aan een soort regels gebonden. Vroeger paste men die drachten veel gemakkelijker aan. Zeer inspirerend is de bijdrage van Peter Thoben over het beeld en de functie van klederdrachten in de negentiende- en twintigste-eeuwse schilderkunst. Fascinerend is de combinatie die de auteur maakt tussen kunsthistorische stromingen en culturele opvattingen over het volk of nationalisme.

De samenstellers van de bundel wilden eigenlijk een beetje teveel: zij wilden sociale en culturele betekenissen blootleggen van klederdrachten, maar namen ook artikelen op over bijvoorbeeld hippies of bijzondere oranjésouvenirs. Wetenschappelijke literatuur over kleding is schaars en daarom zouden enkele voortreffelijke auteurs veel meer ruimte hebben moeten krijgen.

Thera Wijsenbeek-Olthuis

F. Demeyere, C. Pijpen, ed., *Over vrijzinnigheid gesproken. Verleden — heden — toekomst* (Brussel: VUBPress, 1998, 216 blz., BF 650 / f 35, 90, ISBN 90 5487 144 x).

De lezer van *Bijdragen en mededelingen* zal in deze gelegenheidsuitgave allicht vooral kennis willen nemen van de geschiedkundige en sociaal-wetenschappelijke bijdragen. De artikelen met historische inslag zijn helaas niet zeer overtuigend. Voor een buitenstaander vormen ze een nuttige introductie, maar wie het terrein enigszins kent, brengen ze weinig bij. Het zijn